

ПОПОВА Л.М.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ПОЗАЛІНГВІСТИЧНІ ФАКТОРИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Стаття присвячена дослідженню лінгвістичних та позалінгвістичних факторів визначення семантичного значення слова. Дискусії відносно можливого трактування феномена значення слова в мові мають своє історичне коріння, відстоюють різні постулати щодо усвідомлення цього поняття, аналізують різноманітні функції значення в мовознавстві.

Ключові слова: знак, значення, слово, теорія значення, теорія референції, компонентний аналіз, трансформаційний аналіз.

Статья посвящена изучению лингвистических и позалингвистических факторов, влияющих на определение семантического значения слова. Дискуссии относительно возможного трактования феномена значения слова в языке имеют свое историческое развитие, отстаивают различные постулаты осознания этого понятия, анализируют разнообразные функции значения в языкознании.

Ключевые слова: знак, значение, слово, теория значения, теория референции, компонентный анализ, трансформационный анализ.

The article is devoted to research of linguistic and extralinguistic factors of the determination of semantic meaning of the word. Discussions in relation to possible interpretation of phenomenon of the meaning of the word in a language have the historical content, defend different postulates in relation to the awareness of this concept, analyze the various functions of the meaning in linguistics.

Key words: sign, meaning, word, theory of meaning, theory of reference, component analysis, transformational analysis.

Проблема семантики слова як і лінгвістичні підходи до її вивчення залишаються важливими не тільки для наукового трактування теорії значення, але й для розвитку сучасного мовознавства загалом.

Актуальність статті зумовлена необхідністю узагальнення науково-теоретичних досліджень лінгвістичних та позалінгвістичних факторів визначення значення слова, критичного аналізу різних підходів до трактування цього поняття, яке ще не набуло остаточного вирішення у лінгвістичній літературі.

Мета статті – проаналізувати лінгвістичні та позалінгвістичні фактори, які мають вагомий вплив на усвідомлення системності в визначенні природи значення як одного з типів мовного знання, їх структурно-функціональних типів у сучасній лінгвістиці.

Предметом статті є лінгвістичні та позалінгвістичні фактори впливу на дослідження значення слова у працях представників різних наукових шкіл на різних етапах становлення.

Наукова новизна статті полягає в спробі узагальнити класичні та сучасні підходи до визначення значення слова.

Проблема вивчення значення слів та методів його опрацювання залишається центральною темою досліджень сучасної лінгвістичної семантики [1; 2; 3; 4] та суміжних з нею галузей мовознавства, таких, як когнітивна семантика [5; 6], етносемантика [7; 8; 9], психосемантика [10; 11], прагматична семантика [12:484–485] та ін.. Відповідь на складне питання щодо значення слова, науковці намагались дати протягом багатьох століть, але “термін до сьогодні остаточно не отримав сталої дефініції через невизначеність межі між значенням і змістом, ступеня його тотожності терміну “поняття”, співвідношення змістової сторони мовного знаку до різних за обсягом знаків (від морфи до тексту) і мовних одиниць (фонем, морфем, графем і т. ін.)” [12:169].

Американські філософи Ч. Огден та А. Річардс наводять понад 16 типів можливих варіантів вживання слова “значення” в англійській мові [13:53]. Ці учені є представниками денотативного підходу до визначення природи значення, оскільки вони розглядали феномен значення як відношення знака (або символу) до денотату (референту) [там саме].

У праці “Сучасна лінгвістика” О. О. Селіванова спирається на визначення значення, наведені іншими лінгвістами, зокрема Л. Виготським, який стверджував, що “для офіційної науки значення є такою ж невідомою величиною, як зворотній бік Місяця; а Е. Бенвеніст уподібнив значення до голови Медузи, що зачаровує тих хто його спостерігає; В. Звегінцев порівнював значення із Попелюшкою, яка перетворилась на можновладну принцесу, якій всі сучасні лінгвісти віддають особливу шану” [12:169].

Наведені позиції учених сягають ідей Ф. де Соссюра, який наголошував на тому, що всі твердження були покладені в основу розвитку структурного напрямку у вивченні значення слова, коли “значення слова можна правильно визначити лише з урахуванням постійної взаємодії того, хто визначає, і тим, що визначається, виходячи з концепції двостороннього характеру мовного знаку” [14:145]. Опис лексичної полісемії з використанням інваріанта та

різноманітних схем дав можливість зрозуміти характер незв'язаних між собою значень та визначити певні відношення між ними.

Аналізуючи досягнення теорії структуралізму, варто відзначити, що головним висновком впливу структуралізму на дослідження лексичної семантики як системи стало визначення її властивостей із застосуванням структурного методу з його складниками: опозиційним аналізом (М. Бодуен де Куртене, К. Бюлер, Ф. де Соссюр та ін.), дистрибутивним аналізом (Л. Блумфільд та ін.), ланцюжковим аналізом (Р. Ленекер, З. Харрис), комутації (Л. Єльмлев та ін.), методикою безпосередніх складників (Л. Блумфільд, Р. Веллз та ін.) та ін.[35].

Слід зупинитись на окремих методиках, більш дієвих для вивчення значення і поширених у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Так застосування компонентного аналізу як опису структурної організації значення ґрунтується на парадигматиці та синтагматиці лексичного рівня мовної структури і має певну метамову (набір мінімальних семантичних компонентів – сем, функціонально й ієрархічно пов'язаних між собою). Ця теорія, запропонована У. Гуденафом та Ф. Лаунсбері, знайшла своє подальше обґрунтування в працях лінгвістів різних наукових шкіл (Ю. Апресян, Дж. Лайонз та ін.) [2; 25].

Базуючись на концепції функціональної транспозиції (трансляції) європейського мовознавства (Ш. Баллі, Є. Курилович, Л. Теньєр, А. Фрей та ін.), трансформаційний аналіз як методика вияву схожості й відмінності між синтаксичними конструкціями відповідно до правил перетворення їхніх ядерних структур за умови збереження лексичного складу конструкцій та синтаксичних зв'язків їхніх складників, набув свого суттєвого розвитку в роботах лінгвістів Х. Глінца та З. Харріса. Але більш вагомий внесок у розвиток трансформаційного аналізу своєю працею “Аспекти теорії синтаксису” доклав Н. Хомський, який, відмовившись від гіпотези Катца – Постала, дійшов висновку, що “хоча на самому початку прибічники трансформаційної граматики спрямували свої зусилля на те, щоб створити теорію трансформаційної граматики, не вважаючи за необхідне враховувати значення слова, поступово довели, що синтаксичний опис зараз не можливий без так званого “семантичного компонента” [3:36]. “Саме під впливом структуралізму та ідей Ф. де Соссюра у XX сторіччі семантика стала синхронною наукою” [13:53].

При цьому остаточних відповідей на питання про те, як трактувати та досліджувати поняття лінгвістичного значення, цю важливу складову мовної системи, до сих пір не існує.

У сучасні теоріях та моделях мови робляться спроби усвідомити та знайти обґрунтування теоретичних і практичних засад існування взаємодії компонентів ланцюжка “слово – значення – поняття – мовленнєвий акт”. Складність проблеми полягає у тому, що значення різних мовних одиниць представляють зовсім різні об’єкти дослідження, залежно від теоретичних засад яких, значення отримує різні аспекти тлумачення:

- гносеологічний, що пов'язує значення зі сферою ідей, думок, понять як результатів інтеріоризації світу носіями певної мови [10];
- енциклопедичний, який розмежовує мовний статус значення й енциклопедичне (концептуальне) знання [12];
- інформаційний, що ототожнює значення з інформаційною функцією мовних одиниць [15];
- логічний із властивим йому прирівнюваням значенням до поняття за умови встановлення істинності шляхом логічних обчислень [16];
- онтологічний, що проектує значення на предмети реального світу [12];
- психологічний, який розглядає значення як складне психічне явище, що має дві сторони – індивідуальний зміст і колективний досвід [17; 18];
- семіотичний, що пов'язує значення з акустичним образом мовного знака (згідно з концепцією Ф. де Соссюра) [14].

На засадах цих підходів лінгвісти сформували чимало різних позицій до моделювання значення:

- дворівнева інтерпретаційна модель М. Бірвіша [3; 4; 12];
- ментальна модель Ф. Джонсона – Лерда [3; 4; 12];
- мережева модель Р. Ленекера [3; 4; 12] та ін.

Проте найбільш реалістичним вважається визначення цього терміна М. Нікітіним, на думку якого “значення – концепт, актуалізований у свідомості як інформаційна функція іншого, актуалізуючого його концепту” [4:163]. При цьому слід розрізняти між собою не тільки значення морфем, слів, речень, текстів, але і значення таких лексем, які, на перший погляд, не мають певного

значущого змісту: значення порядку слів, інтонації, граматичних категорій і т.д. Усвідомлення значення слів певною мірою залежить від наукового контексту, тобто в межах якої науки воно визначається і яким критерієм відповідає.

Традиційно це питання розглядається представниками різних напрямів, які в той же час можуть наближатись та комбінуватись у реальних теоріях один до одного.

Одним із підходів до опису значення мовних одиниць вважають когнітивний, згідно з яким значення розтлумачують як фрагменти дійсного світу, які суттєвою мірою їм відповідні [18]. За іншого підходу (Дж. Локк, Ю. Мартимьянов, К. Шенон, Р. Якобсон та ін.) значення витлумачуються як поняття, концепт (думка або ідея) які асоціюють з психологічною реальністю [19]. Вдалим виявилось поєднання цих двох підходів (Ч. Огден, А. Річардс, Г. Фреге та ін.) схематично відображеним у моделі відомого трикутника Огдена – Річардса “символ (знак) – думка (поняття) – референт”, де під значенням розуміються певні складові: предмет, що визначається, та поняття про цей предмет.

Ідеї психосемантичного аспекту при розгляді значення сягають праць Л. Блумфільда, який вважав, що значення існує лише в ситуації, яка виникає у слухача. У своїх працях учений розглядає тільки диференціальне значення, тобто те, чим мовні знаки відрізняються один від одного, що є вкрай суттєвим для розуміння цього феномена [там само].

Важливим для опису значення слова є контекст, про який свого часу згадували представники Лондонської школи (У. Аллен, Ф. Р. Палмер, Дж. Р. Форс, М. А. К. Халлідей та ін.). Вчені розвивали контекстуальну теорію значення, залучаючи матеріал різних мовних рівнів. Аналіз вживання значення мовної одиниці є важливими у різних типах контекстів, особливо ситуаційному та соціального характеру [20:72–97].

На думку М. Кронгауза “значення виявляється суттєво складнішим явищем, ніж звук, фонема або навіть будь-яка формальна конструкція. Крім того, що значення на відміну від форми неможливе для спостереження, воно ще залежить від великої кількості факторів, що складно враховуються та складно формалізуються (контекст, ситуація, намір, знання і т.д.)” [13:250].

Тривалий час у лінгвістиці проблема розуміння та значення в мові була зведена до опису значення слів, але з часом стало зрозуміло, що важливим для усвідомлення мови є не тільки те, що слова називають речі, але і те, що в них закладено певний зміст. Це стало новим поштовхом до появи двох розділів у семантиці, а саме: 1) теорії значення, яка відповідає за зв'язок мови з думкою; і 2) теорії референції, яка досліджує зв'язок мови з позамовною дійсністю. В основі теорії референції (Н. Арутюнова, Т. Булигіна, У. Куайн, Дж. С. Мілль, Б. Рассел, А. Шмельов та ін.) особлива роль відведена протиставленню суто мовної та позамовної теорії у семантиці, тобто слабкої (теорія значення) та сильної (теорія референції) [25]. За висновками М. Кронгауза, до першої теорії належить значущість (або наявність значення), синонімія (або тотожність значень) та аналітичність (або істинність у відповідності зі значенням). До другої – істинність висловлювання, денотація, екстенціонал і т.ін.[13]. Останнє положення стосується змісту значення, яке невід'ємно пов'язане з проблемою існування знака. У вузькому розумінні це саме те, що традиційно асоціюється зі знаком у людському житті [21]; у другій трактовці знаку [3; 4] до першого типу також додають лінгвістичні одиниці природних мов та їхні комбінації, розрізняючи первинні (природно мовні) та вторинні (штучні) знаки. У ширшому розумінні знаку до нього додається категорія індексу або симптому, що має на меті зафіксувати причинно-наслідкову залежність явищ та подій між собою.

Слід враховувати той факт, що слова можуть мати декілька значень, тобто бути багатозначними, зумовлюючи зсув змісту слова. Усвідомлення цього зв'язку дає можливість розглядати значущу ситуацію як логічне поєднання певних факторів [4:14].

На думку Л. М. Васильєва, різні визначення значення, наведені представниками різних напрямів мовознавства, можна узагальнити до двох основних тверджень: “1) до визначення значення як психічної сутності, яке може бути співвіднесене з такими психічними явищами, як уява, емоції, поняття тощо (тобто наявність залежності від позамовних факторів); 2) до визначення значення як реляційної сутності, як відношення мовного знаку до предмета (денотативне значення), до поняття (сигніфікативне значення), до умов акту мовлення та його учасників (прагматичне значення), до сфери або

ситуації його вживання (стилістичне значення), до інших мовних знаків (структурне значення)” [22:67].

Висновки та перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє узагальнити поняття семантичного значення слова, усвідомити роль лінгвістичних та позалінгвістичних факторів для систематизації підходів до його визначення. Викладення бачення проблеми відповідає сучасній теорії значення, хоча багато з тверджень досі залишаються дискусійними і потребують подальшого вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звєгинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика / Владимир Андреевич Звєгинцев. – М. : Просвещение, 1968. – 336 с.
2. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика : Введение / Дж. Лайонез. – М., 2003. – 254 с.
3. Медникова Э. С. Значение слова и методы его описания / Э. С. Медникова. – М. : Высшая школа, 1974. – 202 с.
4. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : [учебн. пособие] / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.
5. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Елена Самойловна Кубрякова. – М., 1996. – 120 с.
6. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая. – М., 1990. – 180 с.
7. Вежбицкая А. Язык. Познание. Культура / Анна Вежбицкая. – М., 1997. – 130 с.
8. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М., 1993. – 243 с.
9. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Л. Уорф // Новое в лингвистике. – М., 1960. – Вып. 1. – С. 135–168.
10. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М., 1999. – 320 с.
11. Потебня А. А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня. – К., 1993. – 151 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олесандрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
13. Кронгауз М. А. Семантика : [учебник для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений] / М. А. Кронгауз. – [2-е изд. испр. и доп.]. – М. : Издат. центр “Академия”, 2005. – 352 с.
14. Соссюр Фердинан. Курс загальної лінгвістики / Фердинан Соссюр ; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
15. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1969. – 608 с.
16. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Нина Давидовна Арутюнова. – М., 1976. – 210 с.
17. Петренко В. Ф. Психосемантика сознания / В. Ф. Петренко. – М. : Изд-во МГУ, 1976. – 207 с.
18. Лурия А. Р. Основные проблемы психолингвистики / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во МГУ, 1975. – 253 с.
19. Jakobson P. Язык и бессознательное / Р. Jakobson. – М., 1996. – 195 с.
20. Ферс Дж. Р. Техника семантики / Дж. Р. Ферс // Новое в лингвистике. – М., 1962. – Вып. 2. – 158 с.
21. Иванов В. В. Чет и нечет : Асимметрия мозга и знаковых систем / В. В. Иванов. – М., 1978. – 184 с.
22. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика. – М., 1990. – 169 с.
23. Телия В. Н. Типы языковых значений : Связанное значение слова в языке / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1981. – 269 с.
24. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.
25. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Нина Давидовна Арутюнова – М. : Наука, 1988. – 341 с.
26. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке / И. С. Улуханов. – М. : Наука, 1977. – 253 с.
27. Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртене. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т.1. – 384 с.; Т.2. – 391 с.
28. Бондарко А. К. Грамматическое значение и смысл. – Л. : Наука, 1978. – 175 с.
29. Выготский Г. С. Мышление и речь. – М. : Лабиринт, 1996. – 415 с.
30. Гайсина Р. М. Диалектика триединства значение форма функция в сфере частей речи (на материале имени существительного) / Г. С. Выготский // Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 49–55.

31. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 158 с.
32. Аветян Э. Г. Природа лингвистического знака / Э. Г. Аветян. – Ереван : Митк, 1968. – 223 с.
33. Белявская Е. Г. Семантика слова / Е. Г. Белявская. – М. : Высшая школа, 1987. – 179 с.
34. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; [пер. с фр.]. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
35. Блумфилд Л. Язык / Л. Блумфилд ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1968. – 607 с.
36. Литвин Ф. А. Многозначность слова в языке и речи / Ф. А. Литвин. – М. : Высшая школа, 1984. – 119 с.
37. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1979. – 156 с.
38. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1985. – 171 с.
39. Сахарный И. А. Введение в психолингвистику / И. А. Сахарный. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. – 184 с.
40. Минаева Л. В. Слово в языке и речи / Л. В. Минаева. – М. : Высшая школа, 1986. – 140 с.
41. Комлев Н. Г. Слово в речи. Денотативные аспекты / Н. Г. Комлев. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 216 с.
42. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н. Г. Комлев. – М. : Изд-во МГУ, 1969. – 192 с.
43. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
44. Чейф Уоллес Л. Значение и структура языка / Л. Уоллес Чейф ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.
45. Бюлер К. Теория языка / К. Бюлер. – М., 1993.

ПОПОВА Н.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГЕНДЕРНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ІСПАНОМОВНОМУ ІНТЕРВ'Ю ДІЯЧІВ КУЛЬТУРИ

У статті досліджуються гендерно марковані способи мовної репрезентації світу в публічному інтерв'ю іспаномовних журналістів, акторів, співаків, порівнюються мовні засоби вираження комунікативної поведінки представників різних статей, що дає можливість інтерпретувати механізми когнітивного осмислення отриманої інформації задля ефективного досягнення прагматичних цілей дискурсу.

Ключові слова: мовна особистість, мовна компетенція, комунікативна компетенція, гендер, стереотип, комунікативні стратегії, мовні засоби.

В статье исследуются гендерно маркированные способы языковой репрезентации мира в публичном интервью испаноязычных журналистов, актеров, певцов, сравниваются языковые средства выражения коммуникативного поведения представителей разных полов, что дает возможность интерпретации механизмов когнитивного осознания полученной информации для эффективного достижения прагматических целей дискурса.

Ключевые слова: языковая личность, языковая компетенция, коммуникативная компетенция, гендер, стереотип, коммуникативные стратегии, языковые средства.

The article deals with studying of gender methods of world language representation in public interviews of Spanish speaking journalists, actors and singers. It compares language means of communicative behavior expression of men and women to interpret received information and to achieve discourse pragmatic aims due to them.

Key words: language personality, language competence, gender, stereotype, communicative strategies, language means.